

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	15
PROLOG	17
PREFAZIONE	19
SKRÓTY	21
WSTĘP	27
Rysunki	69

ROZDZIAŁ PIERWSZY

UKRZYŻOWANIE I POCHÓWEK W PIŚMIE ŚW. ORAZ W ŹRÓDŁACH ŻYDOWSKICH, POGAŃSKICH, CHRZEŚCIJAŃSKICH I MUZUŁMAŃSKICH

Wprowadzenie	77
1. Ukrzyżowanie i pochówek w Piśmie św.	78
1.1. Stary Testament	78
1.1.1. Ukrzyżowanie	78
1.1.2. Pochówek	79
1.2. Nowy Testament	81
1.2.1. Opisy ewangeliczne	81
1.2.1.1. Ukrzyżowanie	82
1.2.1.2. Pochówek	83
1.3. Dzieje Apostolskie	84
1.4. Listy Pawłowe i Deuteropawłowe	85

2. Ukrzyżowanie w świecie żydowskim z przełomu Starego i Nowego Testamentu	86
2.1. Ukrzyżowanie w Qumran	87
2.1.1. <i>Peser Nahum</i> (4QpNah/4Q169)	87
2.1.2. Ukrzyżowanie w <i>Zwoju Świątynnym</i>	87
2.2. Ukrzyżowanie w targumach	88
2.2.1. <i>Targum Rut</i>	88
2.2.2. <i>Targum Estery</i>	89
3. Ukrzyżowanie w świecie starożytnym	89
4. Ukrzyżowanie Chrystusa w źródłach pogańskich	92
4.1. <i>Annales</i> Tacyta	93
4.2. <i>Dawne dzieje Izraela</i> Józefa Flawiusza	93
4.2.1. Przekład starosłowiański <i>Bellum Judaicum</i>	94
4.3. List Syryjczyka Mary bar Serapiona	95
4.4. <i>Dzieje Piłata</i>	96
4.5. Filozof Kelsos	96
5. Ukrzyżowanie Jezusa w tekstach żydowskich	97
5.1. Baraita z traktatu <i>Sanhedrin</i> Talmudu babilońskiego	97
5.2. <i>Toledoth Jeshu</i>	97
6. Ukrzyżowanie Jezusa oczami Samarytan	98
7. Ukrzyżowanie Jezusa w apokryfach	99
7.1. <i>Ewangelia Hebrajczyków</i> i <i>Ewangelia Nazarejczyków</i>	99
7.2. <i>Ewangelia Piotra</i>	100
7.3. <i>Ewangelia Nikodema</i>	101
7.4. <i>Cykl Piłata</i>	103
7.5. <i>Ewangelia Bartłomieja</i>	104
7.6. <i>Ewangelia Gamaliela</i>	105
8. Ukrzyżowanie, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa w Koranie	106
9. Podsumowanie	107

ROZDZIAŁ DRUGI

POŁOŻENIE GOLGOTY – GROBU

Wprowadzenie	109
1. Golgota-Kalwaria	109
1.1. Aspekt biblijny	109

1.2. Aspekt filologiczny	111
1.3. Aspekt tradycji	112
1.3.1. Golgota jako miejsce publicznych egzekucji	112
1.3.2. Golgota – wzgórze o kształcie ludzkiej czaszki	116
2. Grób i rejon ogrodu	120
2.1. Opisy ewangeliczne	120
2.2. Znaczenie filologiczne	121
2.3. Ogród i rejon cmentarny	122
2.3.1. Złożenie Chrystusa w grobie	123
2.3.2. Topografia miejsca	128
2.3.3. Aspekt prawny „ogrodu”	129
3. Mury Jerozolimy	131
3.1. Pierwszy mur	132
3.2. Drugi mur	133
3.2.1. Teoria pierwsza	135
3.2.2. Teoria druga	136
3.2.3. Teoria trzecia	137
3.3. Trzeci mur	141
4. Podsumowanie	146
Rysunki	148

ROZDZIAŁ TRZECI

ROZWÓJ MYŚLI TEOLOGICZNYCH ZWIĄZANYCH Z GOLGOTĄ

Wprowadzenie	155
1. Miejsce stworzenia-pochówku Adama i ukrzyżowania-pochówku Chrystusa	155
1.1. Świadczenia biblijne	156
1.2. Świadczenia z literatury hebrajskiej	156
1.2.1. Midrasze	157
1.2.2. Targum	158
1.2.3. Talmud	158
1.2.4. Pisma pseudoepigraficzne	160
1.2.4.1. <i>Apokalipsa Mojżesza</i>	160
1.2.4.2. <i>Życie Adama i Ewy</i>	161
1.2.4.3. <i>Księga Jubileuszy</i>	161

1.3. Świadectwa chrześcijańskie	163
1.3.1. Świadectwa pisarzy kościelnych	163
1.3.1.1. Juliusz Afrykańczyk (160-240 r.)	163
1.3.1.2. Orygenes (185-253 r.)	163
1.3.1.3. Pseudo-Atanazy	164
1.3.1.4. <i>Mowa Barnaby</i>	164
1.3.1.5. Epifaniusz z Salaminy (312-403 r.)	165
1.3.1.6. Bazyli z Cezarei (329-379 r.)	165
1.3.1.7. Hieronim, <i>List Pauli i Eustochii do Marcelli</i> (386 r.)	166
1.3.1.8. Nonnos z Panopolis (400-470 r.)	166
1.3.1.9. Pielgrzym Armeński (660 r.)	167
1.3.2. Literatura apokryficzna i idee teologiczne wyciągnięte z cyklu Adama	169
1.3.2.1. <i>Walka Adama</i>	170
1.3.2.2. <i>Grota skarbów</i>	172
1.3.2.3. <i>Życie Adama i Ewy</i>	173
1.3.2.4. <i>Księga objawień</i>	174
1.3.2.5. <i>Testament Salomona</i>	174
2. Golgota w środku ziemi	175
2.1. Środek ziemi w Piśmie św.	175
2.2. Źródła żydowskie	177
2.2.1. Talmud	177
2.2.2. Midrasze	178
2.2.3. Pisma apokaliptyczno-pseudoepigraficzne	179
2.3. Źródła chrześcijańskie	180
2.3.1. Pisarze chrześcijańscy i ich świadectwa	181
2.3.1.1. Meliton z Sardes (II w.)	181
2.3.1.2. Anonim (III w.)	181
2.3.1.3. Cyryl Jerozolimski (315-387 r.)	182
2.3.1.4. Dydim Aleksandryjski (310-398 r.)	183
2.3.1.5. Hieronim (331-420 r.)	183
2.3.1.6. Sofroniusz z Jerozolimy (550-638 r.)	184
2.3.1.7. Arkulf (670 r.)	184
2.3.1.8. <i>Tipicon Anastasis</i> (VIII-IX-X w.)	185
2.3.2. Literatura apokryficzna	185
2.3.2.1. <i>Testament Adama</i>	185
2.3.2.2. <i>Grota skarbów</i>	186
2.3.2.3. <i>Walka Adama</i>	187

3. Golgota i miejsce ofiary	187
3.1. Ofiara Izaaka-Chrystusa w Piśmie św.	188
3.2. Ofiara Izaaka w tradycji żydowskiej	189
3.3. Golgota – miejsce ofiary w tekstach chrześcijańskich	191
3.3.1. Ojcowie apostołscy	191
3.3.1.1. <i>List Klemensa Rzymskiego (96-98 r.)</i>	191
3.3.1.2. <i>List Barnaby (II w.)</i>	192
3.3.2. Pisarze z II i III w.	192
3.3.2.1. Ireneusz z Lyonu (130-202 r.)	192
3.3.2.2. Meliton z Sardes (II w.)	193
3.3.2.3. Tertulian z Kartaginy (II-III w.)	193
3.3.3. Pisarze z IV w.	194
3.3.4. Pisarze z V w.	196
3.3.5. Świadectwa w VI w.	197
3.3.5.1. <i>Brewiarz Jerozolimski (530 r.)</i>	197
3.3.5.2. <i>Lekcjonarz Gruziński</i>	197
3.3.6. Świadectwo z VII w.	198
3.4. Ofiara Izaaka-Chrystusa w islamie	198
4. Pęknięcie skały Golgoty	199
4.1. Miejsce skały w Piśmie św.	199
4.2. Tradycje żydowskie	200
4.3. Świadectwa chrześcijańskie	202
4.3.1. Pęknięcie skały	202
4.3.1.1. Cyryl (315-387 r.)	203
4.3.1.2. Rufin z Akwilei (372 r.)	203
4.3.1.3. Anonim z Piacenzy (570 r.)	203
4.3.2. Znaki krwi na Golgocie	204
4.3.2.1. Tertulian (II-III w.)	204
4.3.2.2. Hieronim – <i>List Pauli i Eustochii do Marcelli (386 r.)</i>	205
4.3.3. Apokryfy	206
4.3.3.1. <i>Zstąpienie do piekieł</i>	206
4.3.3.2. <i>Ewangelia Bartłomieja</i>	209
4.3.3.3. <i>Ody Salomona</i>	209
4.3.3.4. <i>Ewangelia Piotra</i>	210
4.3.3.5. <i>Grota skarbów</i>	210
4.3.3.6. <i>Walka Adama-Chrystusa</i>	210
5. Podsumowanie	211

ROZDZIAŁ CZWARTY

BUDYNKI: ŚWIADECTWA LITERACKIE,
ARCHEOLOGICZNE I REKONSTRUKCJE MIEJSCA

Wprowadzenie	213
1. Od czasów Chrystusa do 135 r.	214
1.1. Świadectwa literackie	214
1.1.1. Świadectwa nowotestamentowe	214
1.1.2. Świadectwa apokryficzne	215
1.1.3. Świadectwa pisarzy	217
1.2. Świadectwa archeologiczne	218
1.3. Rekonstrukcja miejsca na podstawie tekstów i danych archeologicznych	220
1.3.1. Golgota	221
1.3.2. Grób Chrystusa	221
2. Zmiany od Hadriana (135 r.) do Konstantyna (325 r.)	224
2.1. Świadectwa literackie	224
2.1.1. Zmiany w Jerozolimie w roku 135	224
2.1.2. Zmiany w miejscu Grobu Jezusa	226
2.2. Świadectwa archeologiczne	230
2.3. Rekonstrukcja miejsca	231
3. Od zmian Konstantyna (325 r.) do modyfikacji Modesta (614 r.)	233
3.1. Świadectwa literackie	233
3.1.1. Świadectwa pisarzy i historyków	233
3.1.1.1. Euzebiusz z Cezarei (260-339 r.)	234
3.1.1.2. Cyryl Jerozolimski (313-387 r.)	240
3.1.1.3. Pielgrzym z Bordeaux (333 r.)	242
3.1.1.4. Egeria (381-384 r.)	243
3.1.1.5. Hieronim (331-420 r.)	245
3.1.1.6. Euchariusz (440 r.)	245
3.1.1.7. Teodozjusz Archidiakon (530 r.)	246
3.1.1.8. <i>Brewiarz Jerozolimski</i> (530 r.)	247
3.1.1.9. Anonim z Piacenzy (570 r.)	248
3.1.1.10. Sofroniusz z Jerozolimy (638 r.)	249
3.2. Świadectwa wykopalisk archeologicznych i odbudowa miejsca	249
3.2.1. <i>Anastasis</i> konstantyńskie	250
3.2.1.1. Rotunda	250
3.2.1.2. Wielka Muszla lub ambit	252

3.2.1.3. Transept	252
3.2.1.4. Fasada i bramy	253
3.2.1.5. Patriarchat konstantyński	254
3.2.1.6. Dziedziniec konstantyński między <i>Anastasis</i> a patriarchatem	254
3.2.2. <i>Trójportyk</i> konstantyński i Kalwaria	255
3.2.2.1. <i>Trójportyk</i>	255
3.2.2.2. Golgota-Kalwaria	256
3.2.3. Bazylika <i>Martyrium</i>	257
3.2.3.1. Atrium wschodnie	260
4. Od zmian Modesta (614 r.) do X w.	260
4.1. Świadectwa literackie	261
4.1.1. Eutychiusz z Aleksandrii (X w.)	262
4.1.2. Arkulf (670 r.)	263
4.1.3. Inne świadectwa z VII-X w.	267
4.2. Świadectwa archeologiczne	269
4.3. Boży Grób aż do X w.	271
4.3.1. Panowanie muzułmańskie	271
4.3.2. Karol Wielki a Boży Grób	275
5. Podsumowanie	277
Rysunki	280
Fotografie	294

ROZDZIAŁ PIĄTY

KRZYŻ

Wprowadzenie	307
1. Krzyż w tradycji biblijnej	308
1.1. Zapowiedź krzyża w Starym Testamencie	308
1.2. Krzyż w Nowym Testamencie	309
2. Krzyż w tradycji Ojców, świata judeochrześcijańskiego i klasycznego świata grecko-rzymskiego	311
2.1. Krzyż w świecie judeochrześcijańskim i w interpretacji prorocko-mesjańskiej teologów pierwszych wieków	311
2.2. Krzyż w Kościele poganochrześcijańskim i interpretacja kosmologiczna neoplatońska i stoicko-ludowa u teologów pierwszych wieków	315

3. Krzyż od śmierci Chrystusa do odnalezienia przez św. Helenę	318
3.1. Teksty apokryficzne o Krzyżu	320
3.2. Świadectwa archeologiczne	323
3.3. Zmiana konstantyńska	325
4. Odnalezienie Krzyża Świętego	327
4.1. Euzebiusz i Cyryl	327
4.1.1. Euzebiusz z Cezarei (265-339 r.)	327
4.1.2. Cyryl Jerozolimski (315-387 r.)	331
4.2. Odnalezienie Krzyża w pismach historyków i teologów	334
4.2.1. Jan Chryzostom (345-407 r.)	334
4.2.2. Gelazjusz z Cezarei (335-395 r.)	334
4.2.3. Ambroży z Mediolanu (339-397 r.)	335
4.2.4. Rufin z Akwilei (345-411 r.)	338
4.2.5. Paulin z Noli (355-431 r.)	341
4.2.6. Sulpicjusz Sewer (360-420 r.)	342
4.2.7. Sokrates Scholastyk (380-450 r.)	342
4.2.8. Sozomenos (380-450 r.)	343
4.2.9. Teodoret z Cyru (393-466 r.)	344
4.2.10. Gelazjusz z Kyziku (V w.)	345
4.2.11. Inne świadectwa z wieków VI-IX	346
5. Odnalezienie Krzyża przez Protonikę i Judę Cyriaka	348
5.1. Wersja Protoniki lub „pierwsze odnalezienie Krzyża”	348
5.2. Odnalezienie Krzyża przez Judę Cyriaka albo „drugie odnalezienie”	350
6. Poświęcenie Bożego Grobu	354
6.1. Początek Święta Poświęcenia	355
6.2. Rozwój kultu: liturgia i archeologia	359
6.2.1. Krzyż w liturgii	359
6.2.2. Miejsce odnalezienia Krzyża w archeologii	364
7. Podsumowanie	368

ROZDZIAŁ SZÓSTY

PIELGRZYMKI

Wprowadzenie	369
1. Pielgrzymki w świecie biblijnym	370
2. Pielgrzymki w trzech pierwszych wiekach	371
3. Pielgrzymki do Bożego Grobu od III do VI w.	374

3.1. Pielgrzym z Bordeaux (333 r.)	377
3.2. Egeria (381-384 r.)	379
3.3. Hieronim (385-420 r.)	384
3.4. Eucheriusz z Lyonu (440 r.)	389
3.5. <i>Brewiarz Jerozolimski</i> (530 r.)	390
3.6. Teodozjusz Archidiakon (530 r.)	391
3.7. Anonim z Piacenzy (570 r.)	392
3.8. Sofroniusz z Jerozolimy (638 r.)	394
4. Pielgrzymi w wiekach VII-X	396
4.1. Arkulf (670 r.)	398
4.2. Wilibald (723-726 r.)	400
4.3. Epifaniusz Mnich (IX w.)	401
4.4. Bernard Mnich (870 r.)	402
5. Podsumowanie	404

ROZDZIAŁ SIÓDMY

BOŻY GRÓB W JEROZOLIMIE I JEGO PRZEDSTAWIENIA

Wprowadzenie	407
1. Eulogia	408
1.1. Ampułki	409
1.1.1. Ampułki z metalu	409
1.1.2. Ampułki szklane	412
1.1.3. Ampułki gliniane	413
1.2. Wyroby z kości słoniowej	414
1.2.1. Dyptyk z Kolekcji Trivulzio w Mediolanie	414
1.2.2. Tabliczka z kości słoniowej z Monachium (VI w.)	414
1.2.3. Inne przedmioty z kości słoniowej	415
1.3. Pierścienie z Jerozolimy	417
2. Sarkofagi	418
2.1. Sarkofag z Servanne (IV w.)	418
2.2. Sarkofag laterański (IV w.)	418
2.3. Sarkofag z kościoła św. Celsusa w Mediolanie	419
3. Relikwiarze	420
3.1. Relikwiarz z Samagher (440 r.)	420
3.2. Relikwiarz z Narbony (V w.)	421
3.3. Relikwiarz Sancta Sanctorum z Lateranu (VII w.)	423

4. Mozaiki	424
4.1. Mozaika w kościele św. Pudencjany w Rzymie (IV w.)	424
4.2. Mapa z Madaby (VI w.)	426
4.3. Mozaika z kościoła św. Szczepana z Kastron Mefaa	428
4.4. Mozaika z kościoła św. Apolinarego Nowego w Rawennie	429
5. Miniatury i obrazy	430
5.1. Fresk z Dura Europos (245 r.)	430
5.2. Kodeks z Rossano	431
5.3. Kodeks Rabbuli (586 r.)	431
5.4. Rysunek Arkulfa (670)	432
5.5. Miniatury z psalterzy z IX w.	432
6. Architektoniczne kopie Bożego Grobu	435
6.1. Bazylika Świętego Krzyża w Jerozolimie (IV w.)	435
6.2. Kościół św. Anastazji (V w.)	436
6.3. Kościół św. Szczepana w Bolonii (V w.)	437
6.4. Kościół św. Szczepana Rotondo w Rzymie (V w.)	438
6.5. Kościół św. Richariusza (VIII w.)	440
6.6. Kościół św. Michała w Fuldzie (IX w.)	440
6.7. Kościół w Borgo S. Sepolcro (934 r.)	441
6.8. Kościół św. Sabiny w Rzymie (V w.)	443
7. Podsumowanie	444
Rysunki	445
ZAKOŃCZENIE	467
ZAKOŃCZENIE DO WYDANIA DRUGIEGO	481
BIBLIOGRAFIA	487
SUMMARY	549
INDEKS IMION, NAZWISK	557
INDEKS NAZW WŁASNYCH I GEOGRAFICZNYCH	583